

A JOGRENDSZEREK VERSENYE NEMZETKÖZI JOGI SZEMPONTBÓL*

ÁDÁNY Tamás Vince
egyetemi docens (PPKE JÁK)

A jogrendszer versenyében az eredendően az államok közötti viszonyokat szabályozó nemzetközi közjog szerepe – ha van egyáltalán – természeténél fogva el kell hogy térjen az egymással versengő nemzeti jogrendszerek szerepétől. Mivel a nemzeti jogrendszereket függetlenül megalkotó és működtető államok közötti kapcsolatokat jellemzően a nemzetközi közjog szabályozza, ezért feltételezhetnénk, hogy szerepe egyfajta versenyszabályozás lenne. A nemzetközi jog azonban rendszerszerűsége ellenére sem homogén massa – az utóbbi évtizedek normatív expanziója a nemzetközi jog fragmentációját is előidézte. Ezért a nemzetközi jogrendszer nemcsak az államok jogrendszerei között zajló verseny bizonyos mértékben szabályozott terepe, hanem egyes területeken akár potenciális versenyzőként is felléphet. A bekezdés elején jelzett hipotézis alapja, hogy bármelyik funkcióját is vizsgáljuk, a nemzetközi jog egyik legfontosabb jellegzetessége, hogy szabályainak túlnyomó többsége az államok akaratának közvetlen befolyása alatt áll – vagyis a versenyzők maguk, verseny közben is alakíthatják a szabályokat. Ezért a versenyzői, illetve a versenypálya funkciók vizsgálata előtt röviden szükséges szólni a nemzetközi jog létrejöttének legfontosabb módjairól.

1. A nemzetközi jogi szabályozás kialakulása

A nemzetközi jog fejlődésében a II. világháború lezárását egyértelmű korszakhatárnak tekintjük – a csak más szuverének által korlátozott nemzeti szuverenitás fogalma ezt követően erősen marginalizálódott, az ezzel ellentétes, rendszeresen visszatérő erős jogi és politikai nyomás ellenére is.¹ E folyamat legnyilvánvalóbb eredménye a

* *A Jogrendszerek közötti verseny* című, a PPKE JÁK-on 2015. szeptember 4-én tartott konferencián elhangzott előadás alapján készült tanulmány. (A konferenciához kapcsolódó tanulmányok java részét az IAS 2016/2. számában közzeltük – a szerk.)

¹ A szuverenitás komplex nemzetközi jogi fogalmából a területi hatalom kizárólagosságát hangsúlyozó megközelítést általában a szuverenitás vesztfáliai értelmezéseként említi a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó irodalom. Az elnevezés általánosan elterjedt, bár legitimitását illetően akad markáns

nemzetközi jog imperatív szabályainak (*ius cogens*) megjelenése volt az 1960-70-es években.² A feltétlen alkalmazást igénylő, *ius cogens* normák meglehetősen szűk normacsoportján túl a szerződéses nemzetközi jog létrejöttében és megszűnésében az államok közös akarata meghatározó.³ A szerződésekben létező nemzetközi joggal elvben egyenértékű, a hazai szakmai közvélekedéssel szemben meglehetősen precíz tartalmú nemzetközi szokásjog esetében az állami akarat kevésbé látványosan jelentkezik; ennek ellenére a mi szempontunkból döntő fontosságú, hogy egy számára hátrányos szokásjog kialakulását érzékelő állam önálló aktusainak következetesen végrehajtott sorozatával sikeresen kimaradhat a létrejövő norma hatálya alól,⁴ vagy más hasonló érdekű államokkal összefogva, *lex specialis* útján „kiszerezhető” az univerzális szokásjog általános alkalmazása alól. Nem annyira az állami akarat, mint a józan ész követelménye emeli be a nemzetközi jogba a klasszikus, általánosan elismert jogelveket.⁵ Ezeknek ésszerűsége, praktikuma és általános jellege garantálja az alkalmazásukra vonatkozó általános állami akaratot, a *lex specialis* létrehozása pedig ebben az esetben még könnyebben elérhető.

A nemzetközi szokásjog nem bíró alkotta jog. Hierarchikus bírósági szervezetrendszer hiányában a nemzetközi jog még csak nem is precedensjog, a szó angol jogi értelmében: felsőbb bíróságok hiányában ezek ítélete nem is bírhat kötelező erővel.⁶ A jogforrások létét, tartalmát illető kétségek esetén segédeszközként használatos a bírói gyakorlat: például az államok egyoldalú jogi aktusainak jogforrási szerepét lehet ily módon, eseti jelleggel meghatározni. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a nemzetközi bírói eljárások háttérében kivétel nélkül megtalálható az annak elfogadására irányuló

ellenvélemény (Andreas OSIANDER: Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth. *International Organization*, Vol. 55, No. 2. (2001) 251–287.) A klasszikus felfogás rövid összefoglalását ld. pl. David A. LAKE: The New Sovereignty in International Relations. *International Studies Review*, 2003/5. 303–323.

² Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spanyolország) ítélet. *ICJ Reports*, 1970. 3. ; a továbbiakban: Barcelona Traction ügy; James CRAWFORD: Revising the Draft Articles on State Responsibility. *European Journal of International Law*, Vol. 10., No. 2. (1999) 442. , valamint A/CN.4/SER.A/2001/Add.1 *Yearbook of the International Law Commission*. 2001. 2. kötet II. rész, 22. (49)

³ A feltétlen alkalmazást igénylő normák modern fogalmára nézve ld. A/CN.4/SER.A/2001/Add.1 *Yearbook of the International Law Commission*. 2001. 2. kötet I. rész, 13. (49). Vö. Szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény, különösen 11. és 45. cikkek. Még a fegyveres konfliktusok szerződésekre gyakorolt hatása sem vezet egyértelműen és ipso iure megszűnéshez, az objektív és szubjektív hatásokra nézve részletesen ld. SZALAI Anikó: *A fegyveres összeütközések hatása a nemzetközi szerződésekre*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2013. különösen 10–11. és 157–158.

⁴ Halásznai övezetek ügye (Egyesült Királyság v. Norvégia), ítélet. *ICJ Reports*, 1951. 116.

⁵ HERCZEGH Géza: *General principles of Law and the International Legal Order*. Budapest, KJK, 1969. Az alapvető szabályozás jogforrási természetéről részletesen ld. BOROS Balázs Sándor: Az általános jogelvek in foro domestico érvényesülése a nemzetközi jogban, valamint a méltányosság szerepe. *Iustum Aequum Salutare*, 2009/1. 109–128.

⁶ A *stare decisis* elv a nemzetközi jogban nem érvényesül, a bírói döntések nem bírnak jogforrási erővel. A magyar jogi hagyományokhoz képest viszont sokkal nagyobb befolyással bírnak a bírói döntésekre, erre nézve ld. pl. Gilbert GILLAUME: The Use of Precedent by International Judges and Arbitrators. *Journal of International Dispute Settlement*, Vol. 2., No. 1. (2011) 5–23.

állami akarat, bár az akaratnyilatkozat formája és időzítése már jelentős eltéréseket mutathat.⁷

Ezek a nemzetközi jogi jogforrások alanyi hatályukat tekintve különböző szinteken adhatnak szabályozást: ennek alapján a jogrendszerek versenyére gyakorolt hatása alapján külön kell bontani az egyetemes, a regionális vagy a bilaterális szabályok vizsgálatát. Az eltérő jogalanyok miatt nem szokás a nemzetközi jogi vizsgálat körébe vonni a nem állami szereplők közötti transznacionális szabályozásokat: ez azonban itt és most nem nélkülözhető. Fontos ugyanakkor leszögezni, hogy ezzel kilépünk a nemzetközi közjog fogalomrendszeréből.

2. A nemzetközi jog, mint a jogrendszerek versenyének terepe

A fenti értelemben meghatározott nemzetközi közjog az államok jogrendszereinek interakcióit befolyásolja, azok fontos, de nem kizárólagos csatornája. A potenciálisan versengő jogrendszerek közötti kapcsolat és verseny többféleképpen is jelentkezik, hiszen az államok jogrendszerei közötti verseny célközönségét elsősorban a különböző társadalmak honos cégei és természetes személyei adják.⁸ Ugyanakkor bármilyen fokú kötelező erővel a jogrendszerek közötti kapcsolat csak nemzetközi jogi (közjogi vagy magánjogi) úton jöhet létre.

A jogrendszerek piaca, mint a verseny terepe tehát nem azonos a nemzetközi joggal: a nemzetközi jog e piacnak csak egy részét határozza meg. A versenyben érintett magán-személyek a versenytársakra vonatkozó ismereteiket nem csak a nemzetközi jog által biztosított csatornákon át szerzik be.⁹ Ezen a ponton fontos utalni a jogösszehasonlítás és az általa vizsgált jogrendszerek közötti konvergencia és a divergencia különböző megjelenési formáira,¹⁰ a nemzetközi kereskedelmi igények által támasztott jogharmozás igényére.

Minderre tekintettel érdemes megvizsgálni, hogy milyen tartalommal képes a nemzetközi jog a jogrendszerek versenyének szabályozására.

Először is, a már említett feltétlen alkalmazást igénylő, imperatív szabályokon (*ius cogens*) keresztül a nemzetközi jog a jogrendszerek versenyének tiltott témáit határozza meg: a népirtás de különösen a rabszolga-kereskedelem abszolút és mindenkire kiterjedő (*erga omnes*) tilalma ezeken a területeken kizárja a versenyt. A jelen munka kereteit meghaladó értelmezési kérdéseket vet fel ugyanakkor az emberi személy alapvető jogainak imperatív védelme, amely elvben szintén kizárná, hogy a jogrendszerek között jogszerűnek tekintett verseny alakuljon ki ebben a tekintetben.¹¹ A „sweatshop”-

⁷ Georg SCHWARZENBERGER: *International Law as Applied by International Courts and Tribunals*. London, Stevens & Sons, 357., ÁDÁNY Tamás Vince: *A Nemzetközi Büntetőbíróóság joghatósága*. Pázmány Press, 2014. 12.

⁸ SZALAI Ákos: *Jogok piaca, jogok versenye*. Pázmány Law Working Papers, 2015/7.

⁹ Anthony OGUS: *Competition Between National Legal Systems: A Contribution of Economic Analysis To Comparative Law*. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol 48., (1999) 407.

¹⁰ Uo. 405–406.

¹¹ Erre az esetre Steven R. Ratner egy alulról építkező szabályozási modellben látja a megoldást, kezdve az érintett cégek önszabályozásával, a civil szervezetek ellenőrzésével és csak ezt követné a nemzeti

jelenség létezése, a munkaerő végtelenül olcsó, de embertelen körülmények közötti alkalmazása azonban azt jelzi, hogy ebben a tekintetben a mégoly szigorú tartalmú nemzetközi jogi szabályozás sem feltétlenül elegendő az adott nemzetgazdaság által kínált tisztességtelen magatartás visszaszorítására.

Másodsor, a nemzetközi jog alkalmas lehet a csalárd módon létrejött Biztosan kell ez ide? Én törölném... (merthogy a versenyzők nem jönnek létre...) versenyzők kizárására. Az állam fogalmát ugyan a nemzetközi jog egyetemes érvényű egyezményben nem határozta meg, de ennek ellenére meglehetősen precíz regionális, illetve egyértelmű szokásjogi ismérvek alakultak ki. Az új államok létrejötte tehát egyezmény hiányában is a nemzetközi jog által szabályozott jelenség. A II. világháború előtti japán expanzióval szemben megfogalmazott Stimson-doktrína mára széles körben elterjedt gyakorlattá vált¹² – a szokásjog megállapításához szükséges *opinio iuris* bizonyítása ebben az esetben a joggyakorlat csekély mennyisége és az eltérő politikai érdekek miatt nehézkes lehet. Ennek ellenére Mandzsukuo után ez az elv akadályozza meg többek között az észak-ciprusi, az abház vagy a dél-oszét szuverenitás nemzetközi elismerését, pontosabban annak jellemző hiányát,¹³ és sok más mellett ez az egyik oka az önmagát Iszlám Államnak nevező alakulat *ex lege* helyzetének. Az elismerés a mai uralkodó felfogás szerint nem az állam létezésének *de iure* feltétele, de az államiságból fakadó jogok gyakorlása *de facto* elképzelhetetlen nélküle.¹⁴ Rokonítható ezzel a doktrínával a kormányelismerés, de itt és most kizárólag az elismerés hiányának eredményére tekintettel. Az erőszakos úton létrehozott állam vagy a valamilyen oknál fogva el nem ismert kormány begyűjthet ugyan egy-két elismerő nyilatkozatot vagy azzal felérő diplomáciai kapcsolatot, de elismerés nélkül képtelen lesz részt venni a nemzetközi kapcsolatokban, így képtelen lesz érdemben részt venni a jogrendszer versenyében.

Ebben az aspektusban viszonylag új jelenség az önrendelkezési jog vadhajtasaként jelentkező pseudo-államok vagy mikronemzetek kérdése. Ezek az alakulatok – Sealand, EnenKio, Liberland, stb. – tipikusan egy-egy vitatott állami fennhatóság alatt álló területen, igen kis számú magánszemély (egy család, egy cég vagy akár egyetlen ember) által kikiáltott, állami funkciók ellátására, szuverén jogok gyakorlására jellem-

jogalkotás, majd a nemzetközi soft law, végül a kötelező nemzetközi szabályozás. Ld. Stever R. RATNER: Corporations and Human Rights: A Theory of Legal Responsibility. *Yale Law Journal*, 1999. 530–539.

¹² KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris, 2011. 269–270. bek.; KENDE Tamás – NAGY Boldizsár – SONNEVEND Pál – VALKI László: *Nemzetközi jog*. Budapest, Complex, 2014. 134.

¹³ Az ENSZ tagállamai közül Oroszország mellett mindössze négy további állam (Nicaragua, Venezuela, Nauru és Tuvalu) ismerte el Dél-Oszétiát. Angelika NUSSBERGER: South Ossetia. In: *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. OUP, 2013. <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e2068> Abházia esetében a pontos szám hasonlóan alacsony, ráadásul egyes esetekben az elismerést vissza is vonták. Ld. Courtney BROOKS: To Recognize Or Not To Recognize Abkhazia? That Is Vanuatu's Question. *Radio Free Europe*, 2012. <http://www.rferl.org/content/abkhazia-vanuatu-georgia-russia-recognition/24688283.html>

¹⁴ A konstitutív elmélet a XX. század első felének pozitivistáknak nemzetközi jogelméletében érvényesült, mára egyértelműen meghaladta a gyakorlat és a jogirodalom is. Vázlatosan ld. ÁDÁNY Tamás Vince: Mikronemzeti törekvések és a nemzetközi jog. *Pázmány Law Working Papers*, 2015/7. 7–8.

zően alkalmatlan törekvések.¹⁵ A jelenség újszerűsége abban rejlik, hogy ezek az entitások a saját jogrendszer látszatát kívánják kelteni.¹⁶

A jogrendszerek versenyére gyakorolt hatása ezeknek akár veszélyes is lehet: a Sealandi Nagyhercegséget német vállalkozók igyekeztek kényelmes adóelkerülésre használni még az 1970-es években. Egyfajta székhelyszolgáltatást igénybe véve, vállalkozásaik székhelyét virtuálisan Sealand-re költöztették, ami az Egyesült Királyság akkori parti tengerén kívül fekvő mesterséges létesítményként kívül esett a brit joghatóságon és adóilletékességi területen. Az érintett német vállalkozók abban bíztak, hogy ezért vagy a német-brit kétoldalú kettős adóztatási egyezmény alapján, vagy Sealand német elismerésének híján vállalkozásaiknak Németországban nem kell majd adót fizetniük. A német adóhatóság azonban Sealand területen kívülisége miatt a német jogot találta alkalmazhatónak.¹⁷

Harmadszor, a jogrendszerek versenyében elkülönült piacok nem alakulhatnak ki nemzetközi jog nélkül, hiszen az államok közötti ilyen tartós együttműködési megoldások keretében jogokat és kötelezettségeket, azaz jogviszonyok komplex rendszerét hozzák létre.¹⁸ Ilyen elkülönült piacok kialakulhatnak területi és tematikus alapon is – előbbire a szoros regionális együttműködések (EU, ASEAN, AU) szolgálnak jó példával, utóbbiak szerepét illetően az energiahordozók, azon belül különösen a nukleáris energia felhasználását szükséges megemlíteni. Ezekben a kivétel nélkül nemzetközi jogi eszközökkel létrehozott piacokon a jogrendszerek versenye nem az általános szabályok szerint zajlik, olykor a nemzetközi jogi szabályozás az általános szabályok szerint a versenytársak hagyományos szabadságába tartozó kérdésekre – a belügyek hagyományos terepére – is kiterjed.¹⁹

Az ilyen regionális vagy szektorális szabályozások sokszor sokkal részletesebbek és hatékonyabb szankciórendszerrel bírnak, mint az egyetemes hatállyal érvényesülő megoldások. Ennek egyik oka lehet, hogy minél komolyabb morális töltettel bír egy kérdés, vagy minél részletesebb szabályozást igényel, a szoros mögöttes érdekközösség annál hatékonyabb szabályozást eredményezhet.²⁰

¹⁵ Uo. 1–4.

¹⁶ Ld. pl. Anthony VAN FOSSEN: *Financial Frauds and Pseudo-states in the Pacific Islands. Crime, Law & Social Change*, 2002. 357.; James GRIMMELMANN: *Sealan, Heaven Co. and the Rule of Law. University of Illinois Law Review*, 2012. 409.

¹⁷ Case No. 9 K 2565/77. A kölni közigazgatási bíróság 1978-as ítéletének angol fordítását közli: In *Re Duchy of Sealand*. http://www.uniset.ca/naty/80ILR683.htm#_ftn1

¹⁸ BLAHÓ András – PRANDLER Árpád: *Nemzetközi szervezetek és intézmények*. Budapest, Aula, 2001. 19–37.

¹⁹ A belügyek terepuma változott az évtizedek során: az I. világháború kitöréséhez vezető osztrák-magyar ultimátum korabeli fogadtatásának összevetése a mai nemzetközi bünyügyi együttműködéssel különösen szembeűnő. Ld. NÉMET Alfréd: *Diplomáciai okmányok*. Budapest, Franklin Társulat, 1915. 157–161. és 209–297. A Monarchia hatóságainak szerb területen végzett nyomozati cselekményeiről ld. a 295. oldalt.

²⁰ Ilyen esetekben a kulturális relativizmus kérdése könnyebben leküzdhető akadályt jelent, ha egyáltalán felmerül. A probléma elvi alapjait ld. Eric A. POSNER – Cass R. SUNSTEIN: *The Law of Other States. Stanford Law Review*, Vol. 59. (2007) 149–154.

A tematikus alapon elkülönülő nemzetközi szabályozások jellemzően azok, ahol a nemzetközi közjogi eszközök a jogrendszerek közeledését, harmonizációját egyfajta kötelező erővel idézik elő. Ugyanakkor ezekben az esetekben nagyon gyakran soft-law jellegű szabályok is elegendőek, ezért a nemzeti jogrendszerek közötti konvergenciát elősegítő nemzetközi jogi eszközökről nehéz egységes képet alkotni. Kötelező erő szempontjából a skála egyik nyilvánvaló végpontja az intézményesülő háttérrel támogatott szerződéses szabályok elfogadása, mint például a szerzői jogok területén,²¹ a már említett nukleáris energia békés felhasználásával kapcsolatban. Egy-egy szerződéses rendszer támogató, kikényszerítő mögöttes nemzetközi szervezet nélkül is képes szemmel látható konvergenciát előidézni, tipikusan ilyenek a közúti közlekedésről szóló szerződések. Nemzetközi szervezetek önmagukban ajánlás értékű határozatai is képesek lehetnek a nemzeti jogalkotás számára irányt mutatva a konvergencia előidézésére,²² és az információs technológia számtalan példával igazolja, hogy erre az adott piaci szereplők önszabályozása is képes. A skála másik végpontjaként az Európai Unió jogrendjének egyes sajátosságait érdemes felidézni, az uniós hűség kötelezettségét²³ vagy a közvetett hatály²⁴ koncepcióját.

A szokásjogi szabályok és az általánosan elfogadott jogelvek esetében inkább fordított irányú a konvergencia-hatás: a nemzetközi jogi kötelezettség éppen az államok eleve nagymértékben egybecsengő gyakorlatából fakad, tipikusan ilyen terület a tengerjog, vagy a nemzetközi szállítmányozás. Utóbbi egyúttal azt is jelzi, hogy a már kialakult szokásjog a konvergenciát tovább erősítheti. Ezt a hatást váltja ki, ha kiszámíthatóbbá, könnyebben megismerhetővé teszik, például az INCOTERMS-höz hasonlítható szokványokba foglalással. Különösen figyelemre méltó a szokásjog kodifikációjában alkalmazott technika, az ún. progresszív jogfejlesztés, amelynek keretében a már létező szokásjogi szabályok közzé elismerten új normákat iktatnak,²⁵ ezzel érve el azok gyorsabb szokásjoggá alakulását – az utóbbi évtizedekben gazdasági-geopolitikai szempontból is kiemelkedő példák közül a kontinentális talapzat és a nemzetközi szorosokon való áthaladás jogi szabályozása említhető vonatkozó példaként.

Negyedszer, a nemzetközi jog a jogrendszerek versenyével kapcsolatban felmerülő viták rendezésének lehetőségeit is tartalmazza. A jogrendszerek közötti viták rendezésének békés, jogi úton történő rendezése évezredes múltra tekint vissza, főszabálylyá viszont csak a XX. század elején kezdett válni.²⁶ A jogrendszerek közötti verseny szempontjából vizsgálva a nemzetközi jogi vitarendezés állam és állam közötti jogvita esetén kizárólagosnak nevezhető – az állami immunitás más érdemi és végleges vi-

²¹ Ld. pl. A Szellemi Tulajdon Világszervezetének (WIPO) létesítésére Stockholmban, 1967. július 14-én aláírt egyezmény (Kihirdette: 1970. évi 18.tvr.); A szellemi tulajdon kereskedelemmel összefüggő kérdéseit szabályozó egyezmény (TRIPS Megállapodás, kihirdette az 1998. évi IX. törvény).

²² UNIVERSAL POSTAL UNION: *Letter Post Manual*. Bern, International Bureau of the Universal Postal Union, 2016. 1–508.

²³ SZABÓ Marcel – LÁNCOS Petra – GYENEY Laura: *Az Európai Unió jogi fundamentumai*. Budapest, Szent István Társulat, 2015. 85–86.

²⁴ Uo. 93.

²⁵ KOVÁCS i. m. 153.

²⁶ Vö. 1907. évi I. hágaí egyezmény (kihirdette: 1913. évi XLIII. törvénycikk).

tarendezeit a modern nemzetközi jogi keretek között kizár. A tevékenység helye szerinti állam és ehhez képest külföldi magánfelek közötti viták esetében a nemzetközi jogrendszer teljes átalakuláson ment keresztül a XIX. századi viszonyokhoz képest. A középkori eredetű konzuli bírászkodás intézménye a gyarmati rendszerek egyik tüneteként lehetővé tette,²⁷ hogy a küldő állam honosait érintő ügyekben a fogadó állam területén a küldő állam konzulja kizárólagos joghatósággal rendelkezzen a viták eldöntésére. Ezt a kizárólagos (küldő) állami hatáskört váltotta fel a gyarmati rendszer felszámolásával párhuzamosan a kereskedelmi választottbíráskodás, amelyben államok és magánfelek közötti viták mellett magánfelek egymás közötti viszonyai is rendezhetőek.²⁸ Ezzel viszont a nemzetközi jog a jogrendszerek versenyének piacán potenciális új versenytársként jelentkezik.

3. A nemzetközi jog és alrendszereinek versenye

Mivel a versengő jogrendszerek ebben az értelemben az őket működtető államok megtestesülései, ezért az állami akaratnak nagyrészt kiszolgáltatott²⁹ nemzetközi közjog versenyzői szerepe csak addig terjedhet, amíg az a többi versenyző – az állami jogrendek – számára összességében előnyös helyzetet eredményez. Ennek oka, hogy versengő jogrendszerekben rejtlő szuverén hatalmak, azaz az államok hozzák létre és alakítják a nemzetközi jogot is: a belső jog megalkotásában a szuverenitás belső oldalának teljessége és kizárólagossága jelentkezik, míg a nemzetközi kapcsolatok jogi szabályozásában ugyanennek a szuverenitásnak egyfajta külső oldalaként értelmezhető az állam független, önálló döntési hatásköre. Ez utóbbi miatt kérdéses, hogy az államok egyáltalán akarják-e, hogy jogrendszereik versenyében új versenytársként megjelenjen a nemzetközi jog?

Ilyen módon értelmezve a felvetődő kérdés tehát az, hogy érdekében áll-e a versenytársaknak a verseny bővítése, új versenytársak megteremtése? A rövid távú, zsigeri válasz szerint valószínűleg nem: mindazonáltal valamennyi körülmény figyelembe vételével nagyon valószínű, hogy az így kialakuló helyzet az államok számára mégis előnyös, ezért a kibontakozó versenyben mintegy visszalépnek a nemzetközi jogi megoldások javára.

Elképzelhető, hogy ez a visszalépés lehetővé teszi például az állam számára, hogy jogrendszerének erőforrásait olyan területekre összpontosítsa, ahol például komparatív vagy abszolút előnyt élvez a nemzetközi jogi megoldásokkal szemben. A versenytársaknak szinte teljes mértékben kiszolgáltatott helyzete ellenére ugyanis a nemzetközi közjog mégis képes versenyképes megoldások kialakítására. A jelenség fentírt ponto-

²⁷ NAGY Károly: *A nemzetközi jog és Magyarország külkapcsolatainak története*. Lakitelek, Antológia Kiadó, 1995. 25.

²⁸ KENDE–NAGY–SONNEVEND–VALKI i. m. 632.

²⁹ Eric A. POSNER – Alan O. SYKES: Efficient Breach of International Law: Optimal Remedies, „Legalized Noncompliance”, and Related Issues. *Michigan Law Review*, 2012. 252.

sabb magyarázata minden bizonnyal komolyabb játékelméleti vizsgálódást igényelne,³⁰ ezért itt és most megelégszünk a jelenség néhány tünetének ismertetésével.

A jogrendszereket termékként értelmező nézetek kiindulási alapja rendszerint magánjogi alapú, mivel versengő termékek beszerzésének módja, helyesebben eszköze a legtöbb szerzőnél a nemzetközi magánjogban ismert jogválasztás intézménye (amennyiben migráció nem történik). A jogválasztás és az ún. *forum shopping* révén a nemzetközi jog is egyikévé válhat az egymással versengő jogrendszereknek.

A nemzetközi jog belépését feltételezve a jogrendszerek versenyébe két eltérő esetet érdemes vizsgálni: a nemzetközi jog versenyezhet egyrészt más, szintén államok közötti szabályrendszerekkel, vagy versenyezhet az egyes államok saját, belső jogával.

Az államok közötti normarendszerek, amennyiben jogi természetűek, a nemzetközi jog alrendszereiként alakultak ki, ahogy azt a szabályozói hatások között már megvizsgáltuk. Az alrendszerek számának és specializációjának fokozatos növekedésén – a nemzetközi jog fragmentációján – keresztül az egyes alrendszerek távolodnak egymástól,³¹ olykor a nemzetközi jog más területein nem fellelhető sajátosságokat is kialakítva. Ilyen alrendszer lehet egy-egy sikeres regionális integrációs rendszer, mint például az Európai Unió joga; egy-egy részterület partikuláris szabályozása, például a tengerjog, a nemzetközi büntetőjog, a befektetvédelem, a környezetvédelem vagy az emberi jogok. A regionális és partikuláris szabályrendszerek mellett a transznacionálisnak látszó versenytársak között végül, de nem utolsó sorban említést kell tenni a nemzetközi jogtól általában függetlenül létező *lex mercatoria* típusú önszabályozó rendszerek kialakulásáról is: ez utóbbi manapság leginkább a sport területén szokott kiemelt figyelmet kapni, sportági szabályok kapcsán kirobbanó nemzetközi viták rendezése révén, doppingügyekben, vagy egy-egy belső döntéshozatal korruptségéből fakadó botrány miatt.

Ezek a széttagolt alrendszerek egymástól jogérvényesítési és szabályozási technikákban is olyan távol állnak, hogy egyes esetekben közöttük a *forum shopping*-hoz hasonló helyzet alakulhat ki, ahogy az alábbi néhány példa is mutatja.

A nemzetközi jogtól a szupracionális jelleg miatt már leginkább elszakadó európai uniós jog az utóbbi években többször került versenyhelyzetbe a nemzetközi joggal. A részletes szakirodalmi feldolgozottsággal bíró esetek közül az első a Kádi ügyek sorozata volt az EU bíróságain. Juszuf Kádi és Al Barakat nevű alapítványa egy ENSZ Biztonsági Tanácsától származó rendelkezést végrehajtó francia tagállami intézkedés miatt került fel a terrorizmust támogató személyek listájára, ami miatt vagyonát zárolták. Ennek emberi jogi vonatkozásai mellett az ügy másik szakmai kihívása a közvetetten érintett nemzetközi jogi kötelezettség és a közvetlenül érintett európai uniós norma közötti konfliktus feloldása volt. Az ügy megoldásához nagyban hozzájárult, hogy elhúzódó volta miatt az emberi jogi főszabály végül erősebbnek bizonyult a ki-

³⁰ POSNER–SYKES i. m. 247–257. A figyelembe veendő tényezők bonyolultságát jól érzékelteti továbbá Ralph WINTER: Private Goals and Competition among State Legal Systems. *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 1982. 128.

³¹ *Yearbook of the International Law Commission*, (2002) II. kötet 2. rész. 97–99.

vételnek tekinthető korlátozásnál.³² Ebben az ügyben tehát egy univerzális nemzetközi jogi eredetű tagállami intézkedés számára káros hatásai ellen keresett jogorvoslatot Jusuf Kádi, és ezt egy, a tagállamra szintén kötelező, de államon kívüli (sőt adott esetben feletti) jogrendszerben találta meg.

Nem az érintett peres felek, hanem a jogrendszer alakításában tevékeny szerepet játszó uniós intézmények alakítottak ki versenyhelyzetet a MOX üzem ügyében.³³ 2001-ben Írország keresetet adott be az Egyesült Királyság ellen, egy az Ír-tenger partján létesítendő nukleáris hulladékfeldolgozó létesítmény miatt („mixed oxide fuel” – MOX) egyrészt az ENSZ Tengerjogi egyezménye alapján felállított eseti választottbírószágon, másrészt a létesítmény üzembe helyezését megtiltó ideiglenes intézkedést kért a hamburgi székhelyű Nemzetközi Tengerjogi Törvényszéken (ITLOS). A választottbírószági keresetlevél alapján a választottbírószágnak figyelembe kellett vennie „adott esetben más nemzetközi jogi aktusokat is, beleértve a nemzetközi egyezményeket és a közösségi jogszabályokat [...]”.³⁴ Mindazonáltal a keresetről Írország hivatalosan nem értesítette az Unió intézményeit, és mivel Írország az Unió intézmények felszólítására nem volt hajlandó az összes ügyben tett keresetét visszavonni, ezért a Bizottság kötelezettségzegési eljárást indított ellene az Európai Unió Bírósága előtt. Az EUB ebben az ügyben megállapította, hogy „egy ilyen természetű vitának a választottbírószághoz hasonló bíróság elé terjesztése azt a kockázatot rejti magában, hogy a Bíróságtól eltérő másik bíróság határoz a tagállamokat a közösségi jog értelmében terhelő kötelezettségek terjedelméről.”³⁵ Ezért a Bizottság keresetének helyt adott, Írország 2008-ban valamennyi tárgyban tett keresetét más fórumokon visszavonni kényszerült. A MOX üzem alig négy évig működött ezután, mert az amúgy is nagyságrendileg az elvárások alatt teljesítő üzem a fukusimai katasztrófa után visszaeső japán kereslet miatt végképp gazdaságtalanná vált.

Részben szintén a nemzetközi jog alrendszerei közötti versenyre utal, de inkább a versenyhelyzet félreértésére hívta fel a figyelmet 2005-ben a Vajnai-ügy. A tiltott önkényuralmi jelkép viselésével vádolt Vajnai Attila ügyében végül az Emberi Jogok Európai Bírósága hozott ítéletet, és ma már kevésbé emlékeztető, hogy az ügy előzetes döntéshozatali kérelemmel C-328/04 ügyszámon az Európai Unió Bíróságához is eljutott, ahol az akkor hatályos uniós jog érintettségének hiánya miatt a keresetet ítélet nélkül elutasították.

Azóta viszont tényleges versenyhelyzet alakult ki a két bíróság között, és bár a jogalkotó megteremtette a két rendszer összekapcsolásának lehetőségét, ennek megvalósulása a 2/13. számú EUB vélemény után úgy tűnik hosszú időre tulajdonképpen lehetet-

³² C-584/10 P – Bizottság és társai kontra Kadi. A Bíróság (nagytanács) 2013. július 18-i ítélete. T-85/09 – Kadi kontra Bizottság A Törvényszék (hetedik tanács) 2010. szeptember 30-i ítélete.

³³ C-459/03. számú, Európai Közösségek Bizottsága kontra Írország. A Bíróság (nagytanács) 2006. május 30-i ítélete.

³⁴ Uo. 36. bek.

³⁵ Uo. 177. bek.

lenné vált.³⁶ E 2014. decemberi véleményében az EUB úgy ítélte meg, hogy az Európai Unió csatlakozása az Emberi jogok és alapvető szabadságok európai egyezményéhez veszélyeztetné többek között az uniós jog és az alkalmazására hivatott komplex bírói struktúra összhangját. A vélemény felidézi, hogy az uniós jog „a tagállamok jogához viszonyítva elsőbbséggel bír, [...] valamint hogy az állampolgáraikra és magukra a tagállamokra is alkalmazandó rendelkezések sora közvetlen hatállyal rendelkezik”.³⁷ A Bíróság leszögezte továbbá, hogy „azon autonómia, amellyel az uniós jog a tagállami joghoz, valamint a nemzetközi joghoz képest rendelkezik, megköveteli, hogy ezen alapvető jogok értelmezése az Unió szerkezetén és céljain belül legyen biztosítva”.³⁸ Az uniós jog értelmezésére vonatkozó kizárólagos joghatóságát láthatólag az EUB igyekszik megőrizni, a felmerülő versenyhelyzetekben mindez ideáig sikerrel használva a rendelkezésére álló eszköztárát.

A nemzetközi jog alrendszerei között azonban az uniós jog terrénján kívül is felmerülhet hasonló jogtechnikai probléma. Egy gazdasági szereplő érdekeit sértő állami intézkedéssel szembeni fellépés hagyományosan az állam saját jogorvoslatain keresztül valósulhatott meg. A modern nemzetközi jogi eszközök esetenként azonban lehetővé teszik egyes területeken nemzetközi fórum igénybevételét is, jellemzően az állami jogorvoslati lehetőségek kimerülése után. Magyar vonatkozású ügy az elmúlt évek gyakorlatából is számtalan kínálkozik: a Vékony kontra Magyarország ügyben például egy dohánytermékek forgalmazására vonatkozó licencét elvesztő boltos nyert pert az Emberi Jogok Európai Bíróságán, tulajdonhoz való jog sérelme miatt.³⁹ Lényegesen nagyobb kárösszegekről zajló vita végén ciprusi befektetők a ferihegyi repülőtér privatizációjából kirobbant vitát lezáró válasszottbírói döntéssel kaptak kártérítést.⁴⁰ A két ügy között természetesen több az eltérés, mint a párhuzam, de a cél – a jogellenes, vagy annak vélt állami intézkedéssel szembeni nemzetközi jogi jogorvoslat elnyerése – mégis közösnek tekinthető, és a versengő fórumok létezését igazolja.

4. Verseny az állami belső jogrendszerekkel

A nemzetközi jog és egyes alrendszerei nemcsak egymással, hanem a nemzeti jogrendszerekkel összehasonlítva is versenyképes jogi megoldásokat kínálnak.

E verseny hatásaként olykor a közvélemény számára egy könnyen értelmezhető látványos konfliktus, „szabadságharc” képe bontakozik ki. Ez egyrészt erős túlzás: még a meglehetősen erős, szupranacionális hatásköröket gyakorló uniós intézmények esetében is jól körülhatárolható hatáskörmegosztási szabályok érvényesülnek. Ezek a

³⁶ Az EUMSZ 218. cikk (11) bekezdése alapján kiadott vélemény. Nemzetközi megállapodás tervezete. Az Európai Uniónak az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményhez történő csatlakozása - Az említett tervezetnek az EU- és az EUM-Szerződéssel való összeegyeztethetősége. Az Európai Unió Bíróságának (teljes ülés) 2014. december 18-i véleménye.

³⁷ Uo. 166. bek.

³⁸ Uo. 170. bek.

³⁹ Vékony kontra Magyarország, no. 65681/13, 2015. január 3-i ítélet, 29–41. bek.

⁴⁰ ADC Affiliate Limited és ADC & ADMC Management Limited kontra Magyar Köztársaság ügy, ICSID No. ARB/03/16.

szabályok azonban valóban nem statikusak, a nemzetközi hatáskörök bővülése pedig a jelenlegi világrendben nem egy végtelen folyamat,⁴¹ a klasszikus nemzetközi jogban is érezhetően lassul, ha nem megakadt a normatív expanszió.⁴²

Mindazonáltal az uniós jog új jogérvényesítési lehetőségeket és kihívásokat egyaránt jelentett a hazai joggyakorlat számára: nem ismeretlenek azok az ügyek, amelyekben egy-egy magyar jogi fogalom például szűkebb tartalmú, ezért engedélykötelessé tesz az uniós jog alapján szabadon nyújtható szolgáltatást. Ilyen esetekben az eljáró fórum jellemzően magyar bíróság lesz, de az alkalmazott jog tekintetében tényleges, kézzel fogható versenyhelyzet alakul ki az állam saját és a nemzetközi vagy uniós eredetű normák között, amelyet az Alaptörvény E. vagy Q. cikke, illetve az uniós jog közvetlen vagy közvetett hatályának megfelelően lehet érvényesíteni.

Egyes partikuláris szabályrendszerek esetében – ahogy a fenti némely példa már utalt erre – léteznek közismert nemzetközi jogorvoslati lehetőségek is, amelyek a belső jogorvoslati lehetőség kimerülése után, tehát jellemzően az azokban tett megállapításokkal versengve válnak elérhetővé. Ide tartozhat az Emberi Jogok Európai Bíróságának tulajdonképpen teljes joggyakorlata, különös tekintettel a pilot-eljárásokra, amelyekkel már nem kizárólag eseti hatást gyakorolhat a tagállami jogfejlődés irányaira. Ebbe a mintába illeszkedik az ENSZ égisze alatt működő egyéni panaszrendszerek mindegyike: olykor pedig a magyar közönség számára is ismert hazai válaszreakciók, a Korbély ügyre adott Legfelsőbb Bírósági válasz,⁴³ vagy az Egyházügyi törvényt követő alkotmánybírósági döntés.⁴⁴

A befektetvédelem hagyományosan két állam egymás közötti vitáját jelentette a diplomáciai, vagy enyhébb esetben a konzuli védelem eszközein keresztül. A modern befektetvédelmi jog azonban már közvetlen igényérvényesítést is lehetővé tesz: ennek fóruma lehet a jogsértő állam bírósága vagy valamely nemzetközi vitarendező mechanizmus. A tendenciát jól jelzi az USA és az EU közötti kereskedelmi megállapodás

⁴¹ Hiszen az államon kívüli jogrendszerek kötelező szabályozási területeinek végtelen bővíthetősége szükségszerűen egyetlen jogrend, egy legalábbi *de facto* föderális állam létrehozásában kulminálna. Ennek az esélye véleményem szerint a közeljövőben elhanyagolható. A legnagyobb, még mindig csekély esély erre az uniós jogban mutatkozik, de az állami szuverenitás ott is felüti a fejét. Ld. Martti KOSKENNIEMI: i. m. 572. Nincs előzmény!!!

⁴² Vö. *Yearbook of the International Law Commission*, (2002) II. kötet 2. rész. 97–99.

⁴³ RAISZ Anikó: LB:EJEB – 2:1: Avagy kié a minősítés joga az emberiség elleni bűntettek esetén? In: KIRS Eszter (szerk): *Égységesezés és széttagolódás a nemzetközi büntetőjogban*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2009. 136.; GELLÉRT Ádám: A Legfelsőbb Bíróság újabb ítélete a Korbély-ügyben: a tatai rendőrkapitányságnál 1956. október 26-án történtekről: Legf. Bír. Bvf. X. 1 055/2008/5; LB-H-KBJ-2009-3. *Jogesetek Magyarázata*, 2010. 35–45.

⁴⁴ 6/2013. (III. 1.) AB határozat a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény egyes rendelkezéseinek alaptörvény-ellenességéről és megsemmisítéséről. *Alkotmánybírósági Határozatok*, 2013/7. 334. és 23/2015 (VII. 7.) AB határozat a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény egyes rendelkezéseinek, továbbá az egyházi elismerésről és az egyházi jogi személyek jogállásának és működésének sajátos szabályairól szóló 295/2013. (VII. 29.) Korm. rendelet egyes rendelkezéseinek nemzetközi szerződésbe ütközéséről és folyamatban lévő ügyben történő alkalmazásának kizárásáról. *Alkotmánybírósági Határozatok*, 2015/17. 1043.

vonatkozó pontját kísérő vita.⁴⁵ Az utóbbi évek magyar gyakorlatából kiemelkedő perérték mellett, több hazai, külföldi és nemzetközi fórum bevonásával zajló vitára példa lehet az EMFESZ (MABOFI) ügyek sorozata.⁴⁶ A nemzetközi fórumok mellett szóló érv ez utóbbi ügy tanulságai alapján a kiszámíthatóság: sokszor könnyebb átültetni és végrehajtani egy nemzetközi választottbírói döntést, mint egy külföldi állam kereskedelmi választottbírójáról származó döntés kötelező erejéről meggyőzni egy állam belső jogát alkalmazó rendes bíróságát.

⁴⁵ Catharine TIT: Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) and a Paradigm Shift from Arbitration to Investment Law Trial? *Kluwer Arbitration Blog*, (2016) <http://goo.gl/BynIWB>

⁴⁶ Ld. Újból birtokon belülrre kerül az EMFESZ-nél a Mabofi. *Világgazdaság*, (2013) www.vg.hu/vallalatok/energia/ujbol-birtokon-belulre-kerul-az-emfesz-nel-a-mabofi-397758; MTI / Napi Gazdaság / HVG: Jöhet a moszkvai ítélet az Emfesz-ügyben. (2012) http://hvg.hu/gazdasag/20120320_emfesz_moszkva_itelet